

Globální občanská společnost: média, sítě a měkká síla

I Ivo Bělohoubek I

Informační technologie umožnily občanské společnosti stát se skutečným strážcem demokracie a dobré vlády. Utlačovatelé se již nemohou déle skrývat uvnitř svých hranic. Silná občanská společnost, propojená přes hranice moderními komunikačními technologiemi, jim to nedovolí. V určitém slova smyslu jde o novou supervelmoc – lidé odhodlaní k lepšímu životu ve svobodě.

(Generální tajemník OSN Kofi Annan, 1999)

Nedávno se v londýnském Hyde Parku konala skutečně pozoruhodná akce mediální historie. Tentokrát nešlo o přistání člověka na Měsíci ani o mezinárodní sportovní finále. Nešlo dokonce ani o válku v přímém přenosu, jak jsme si zvykli v posledních dekádách. Šlo o koncert na podporu touhy lidí v Africe žít v lepším světě. Koncert LiveAid se pokusil dokázat, že lze alespoň na chvíli zmobilizovat globální veřejnost. Na rozdíl od mnoha událostí, které přitahují pozornost současného globálního publika, šlo o událost navýsost politickou a navíc s pozitivním poselstvím. Organizátoři vyslali globálním elitám vzkaz, že jsou připraveni nést globální zodpovědnost, že si přejí více rozvojové pomoci, oddlužení a nápravu obchodních pravidel, které už desítky let znemožňují Africe postavit se na vlastní nohy. Na pódiu se vystřídal kompletní seznam „kdo je kdo“ v současném showbiznyse, milióny lidí nadšeně tleskaly a Bill Gates gratuloval organizátorům ke skvěle vykonané práci.

Afrika se stala symbolem neúspěchu globálního projektu? Velká část tohoto kontinentu se stala černým svědomím globálního rozvoje, čtvrtým světem chudoby, nemocí, hospodářské stagnace a nesmyslného násilí. Oficiální politické struktury posledních několik desítek let selhávaly a investoři se oblastem zvláště subsaharské Afriky stále vyhýbají širokým obloukem. Trh, pokřivený desetiletými programů strukturálních úprav v Africe, selhal. Pokračující tlak západu na další liberalizaci vystavuje země stále více náladám světových trhů a pokrytectví bohatých zemí nasazují korunu zemědělské dotace, které dosahují miliardy dolarů denně. Nadúroda cibule v Holandsku vede k bankrotům farmářů v Maurétánii. Mezinárodní politické struktury stále nenašly dostatek politické vůle k systémovým krokům a polovičatě přešlapují namísto razantních reforem mezinárodního obchodu a režimu dluhů. Afriku si dnes mnoho lidí spojuje s obrazy hladu a neúprosnými statistikami pandemie AIDS. Bohužel i tato zkratka je smrtelná, vyráží z rukou politické nástroje a degraduje lidi, jimž má pomoci. Lítost vůči Africe je stejně neúčinná jako lhostejnost.

Do hry tak stále více vstupují nevládní organizace. Jejich nástup v posledních dvou až třech dekádách je tak fenomenální, že teoretické globálního systému začínají uvažovat o novém triadickém modelu globálního řízení, postaveném na trhu, národních státech a občanské společnosti. (Perlas, 1999; Gilbert, 2000) Tento systém nalézá sice oporu v OSN, kde nevládní organizace pomalu získávají status partnerů, na druhou stranu zejména USA vehementně oponovaly tomu, aby měly nevládní organizace umožněn přístup do Valného shromáždění, a soukromý sektor vnímá stále občanskou společnost jako hrozbu či protivníka spíše než jako partnera.

V letošním roce se organizátorům kampaně *Make Poverty History* podařilo vyslat světovým vůdcům jasný signál: začněte jednat. Integrita a legitimita mezinárodního systému, jehož vůdcovství se „dobrovolně“ ujala skupina G8, jednající v té době ve skotském Gleneagles, je v sázce. Globální vůdcovství vyžaduje autoritu. Autorita znamená akceptování něčí moci ze strany těch, na nichž je vykonávána, pokračoval v této logické hře již na počátku minulého století sociolog Max Weber. Vůdcovství je tedy legitimizovaná moc, končí jeho definice toho, co začalo vůdcovstvím. Demokratický deficit globální politiky zpochybnil její legitimitu a nevládní organizace začaly zaplňovat toto vakuum.

V akademických kruzích dnes panuje konsenzus, že následkem tohoto selhání dochází od devadesátých let minulého století k nebyvalému rozvoji občanské společnosti. Na jedné straně šlo o masové sociální reakce na neoliberalní ekonomické experimenty na globálním jihu, jak dokázali Walton a Seddon v knize *Volné trhy a hladové protesty* (1994). Protesty a stávkové se v těchto zemích staly živnou půdou pro spontánní organizaci veřejnosti. „Společenský protest, cit pro spravedlnost a organizační základna občanské společnosti pomohly iniciovat nová sociální hnutí volající po dodržování lidských práv, rovnosti mezi třídami a pohlavími a demokracii.“ Příčiny, průběh a výsledky těchto procesů v různých částech rozvoje světa vykazují nápadné strukturální podobnosti a poskytly nejenom podněty k reflexi a k analýze globální politické ekonomie, ale také nebyvalou mezinárodní koordinaci a expanzi.

V industrializovaných zemích globálního severu narůstá frustrace z rozšiřující se propasti mezi veřejností a její politickou

reprezentací, jak se domnívá Kees Breed (1998), a propast mezi stále více eticky a postmaterialisticky orientovanou západní veřejností a neúprosnou logikou globálních trhů a „růstu Růstu“, jak poznamenal sociolog Václav Bělohradský (1999, 2000). Občanská společnost začíná vyplňovat vakuum vzniklé mezi veřejností a globální politickou (ne)reprezentací, artikulovat globální veřejný zájem a stala se svědomím globalizace a kritickou reflexí tohoto procesu. Současně s tím si začíná uvědomovat povahu a dimenze svojí moci – měkké síly, kterou Joseph Nye (2003) popsal jako „schopnost dosáhnout cílů tím, že získáme ostatní na svoji stranu“. Fernando Henrique Cardoso, čestný předseda zvláštního panelu OSN pro vztah s občanskou společností dodal: „Je to schopnost argumentovat, experimentovat, veřejně odsuzovat a jít příkladem. Nejde o moc rozhodovat.“

Formu vlivu občanské společnosti lze tak vnímat jako komplementární k ekonomické moci trhu a politické moci, kterou disponuje systém národních států a mezinárodních organizací. Je to legitimizující síla, která je schopná výrazně zkomplikovat fungování jak státních, tak soukromých subjektů. Systém globálního řízení lze tak stavět na třech typech aktérů a nástrojů, kterými disponují. Občanská společnost se stává integrální součástí tohoto pojetí. Neustále přichází s novými tématy a definicemi reality, je vnímána jako neutrální, nezávislá na politickém systému a trhu a schopná mobilizovat morální sentiment veřejnosti. Důležitou součástí aktivit občanské společnosti je manipulace veřejným diskurzem, symboly a médií.

Český prezident Václav Klaus se rozzuřil nad nepřipustností takového nátlaku, varoval před postdemokratickým nátlakem nevládních organizací bez mandátu vzešlého z voleb a nebezpečným NGOismem obcházejícím Evropu. Pokud postdemokracii rozumíme kombinací nových politických aktérů, mediální manipulace a úpadek politických struktur reprezentovaných teritoriálně pojatými politickými subjekty a „národními zájmy“, pak měl Václav Klaus částečně pravdu. Pravdu v tom, že občanská společnost je aktérem, který nově globální konstelace umně využívá. Je jeho krátkozrakým selháním, že novou globální konstelaci vnímá jako hrozbu a nikoliv jako příležitost.

Zatímco mechanismy oficiální politické síly se v principu nemění – pořád disponuje mocenským aparátem legislativy a represivních složek, v globálních aktivistických sítích se rodí alternativa. „Jiný svět je možný“ – slogan Světového sociálního fóra, které se v posledních několika letech stalo platformou pro výměnu názorů mezi zastánci jiné globalizace – je sebevědomým přitakáním existenci alternativních vizí, které občanská společnost reprezentuje a které padají na úrodnou půdu globálních sítí a touhy po změně.

Občanská společnost jako politický aktér

Občanská společnost nedisponuje mocenským aparátem politické reprezentace ani ekonomickým kapitálem trhu. Na rozdíl od předchozích dvou však disponuje důvěrou veřejnosti, schopností konstruovat alternativní verze reality, artikulovat veřejný zájem a horizontálním síťovým uspořádáním.

P. J. Simmons vydal v roce 1998 studii v americkém časopi-

se *Foreign Policy*, ve které uvádí čtyři hlavní způsoby, kterými nevládní organizace ovlivňují národní vlády, mezinárodní instituce a místní i nadnárodní firmy.

Prvním z nich je schopnost vytvářet agendu – přicházejí s novými tématy, neúnavně je sledovat a bojovat za jejich řešení. Toto téma není nikterak nové: z minulosti lze uvést kampaň za zrušení otroctví, za Chartu lidských práv v roce 1945, kampaň pro zákaz nášlapných min, která vyvrcholila Nobelovou cenou míru v roce 1997, či kampaň za rozvojovou pomoc, spravedlivý obchod a oddlužení, které dominovaly agendě skupiny G8 letos v létě.

Druhou oblastí je schopnost vyjednat výsledky. *Fond ochrany životního prostředí (Environmental Defense Fund)* ve spolupráci se *Světovou obchodní radou pro udržitelný rozvoj (World Business Council for Sustainable Development)* vyjednal kompromis mezi potřebou chránit životní prostředí a obchodními zájmy soukromých firem a nevládní organizace *Communita di Saint Egidio* byla prostřednictvím neformálních jednání schopna vyjednat mír v Mosambiku.

Třetí schopností nevládních organizací je posílit či naopak podrýt legitimitu dalších subjektů. Tato schopnost pramení z důvěry, které se nevládní organizace těší u veřejnosti. Právě kampaň *Make Poverty History*, kterou nevládní organizace zorganizovaly u příležitosti britského předsednictví skupiny G8, je zajímavým příkladem politického tlaku, který OS vyvíjí na oficiální politickou reprezentaci. Celoevropský bojkot firmy Shell po skandálu Brent Spar je dalším příkladem toho, jak občanská společnost může mobilizovat morální sentiment veřejnosti na podporu či naopak proti dalším aktérům. Nevládní organizace jsou schopny konstruovat opozice mezi dobrem a zlem a manipulovat veřejným diskurzem. Tato schopnost je povýtce postmoderní – globální občanská společnost se formuje jako alternativní hegemonie. Sociologové Snow a Benford definovali tuto moc jako schopnost aktivistů poskytovat významy a interpretace relevantním událostem a podmínkám způsobem, který mobilizuje stoupence, zaujme nerozhodnuté a demobilizuje opo- nenty. Diskurz, který se formuje okolo globálních aktivistických sítí, nese znaky politického liberalismu (zejména v souvislosti s politikou identity) a politické ekonomie (zejména co se týče redistribuce globálního bohatství). Podle teoretiků sociálních hnutí odvozuje občanská společnost pojetí spravedlnosti/ bezpráví právě z těchto dvou diskurzů.

A konečně za čtvrté je to schopnost přinášet výsledky v situacích, kdy vlády nemohou. Profesionalita nevládních organizací na jedné straně a jejich neutralita na druhé tak umožnily Červenému kříži poskytovat zdravotní péči politickým vězňům a OXFAMu poskytovat pomoc regionům zmitaným válečnými konflikty.

Společnost sítí

Hegemonická a diskurzivní realita, ve které operuje občanská společnost, poukazuje na schopnost manipulovat a důmyslně využívat globální média a informační sítě. Občanská společnost či to, co nazýváme *Hnutím za globální spravedlnost*, je fenomén-

foto Magda Kucharičová

nem, který lze z velké části připsat rozvoji společnosti sítí, který z různých pohledů uchopují sociologové již řadu let a který se dočkal komplexního přístupu v díle Manuela Castellse (1997, 2000) či Keckové a Sikkingové (1998), které popsaly společnost sítí na příkladech z občanské společnosti.

Když zapatisté v pralesích Chiapasu začali šířit emaily s poetickými výzvami k podpoře jejich boje za sebeurčení tváří v tvář globalizaci, strhli doslova digitální lavinu a stali se tím, co Castells nazval „první informační gerilou“. Jak poznamenal:

„Ne, že by otevřeně sabotovali ekonomiku. Jejich mediální konexe je ochránily od otevřené represe a prostřednictvím svých spojenců na internetu si postupně vynutili vyjednávání a poskytli světové veřejnosti možnost se dozvědět o sociálním vyloučení a politické korupci.“ (Castells 2000)

Již v roce 1997 poukázala studie v časopise *Foreign Affairs* na fakt, že rozvoj počítačů a internetové komunikace byl nejzákladnějším faktorem, který umožnil masivní nárůst vlivu občanské společnosti na světové dění. O rok později poslaly nevládní organizace k ledu Multilaterální smlouvu o investicích. Šlo pravděpodobně o největší políček do tváře neoliberálním silám ze strany internetově organizované opozice nevládních organizací. Síťové gerily – jak odpůrce nazval *Financial Times* – vehementně napadly utajovanou dohodu poté, co její pracovní verzi dostala v únoru 1997 do ruky americká organizace *Public Citizen*. Jak lakonicky poznamenal S. J. Kobrin v článku *MAI*

a střet globalizací: „To, co mělo být pracovním dokumentem dvaceti devíti stran, bylo náhle zpřístupněno každému, kdo měl počítač a modem. A každý kdo měl počítač a modem se zapojil.“

Okamžitý přístup k citlivým údajům a informacím „mimo záznam“ změnil půdorys vyjednávání a v konečném důsledku vedl k tomu, že vyjednávači byli nuceni ustoupit od ratifikace dohody. Internetově mobilizovaná veřejnost, reprezentovaná organizacemi neúnavně šlapajícími na paty utajovaným vyjednáváním, začala vyplňovat propast zejíci mezi veřejností a mimo kontrolu stojícími vyjednávači a obchodními lobbisty. Internetový aktivismus vyhlásil válku snahám kontrolovat opozici systému. Studie amerického think-tanku *RAND Corporation* tuto válečnickou rétoriku opětovala a nazvala taktiku internetových mobilizací „náletem“ nevládních organizací. Podle nich amorfni struktura oponentů „postrádá centrální vedení, je mnohohlavá: nelze ji utnout“. Když si vybere cíl, může ho ubodat k smrti jako roj včel.

Decentralizovaná internetová struktura s bezpočtem uzlů a nehierarchická povaha internetové komunikace perfektně sedí novému fenoménu občanské společnosti. Absence vůdců a programované či vnucené struktury, nemožnost technicky kontrolovat síť či identifikovat centrum, poskytuje demokratický prostor. Body sítě zachovávají svoji autonomii, zatímco její nehierarchická struktura vnímá jednotlivé uzly jako ekvivalentní, bez hierarchie či priorit. Síť zachovává diverzitu aktérů bez přímého ohrožení jejich partikulárních identit. Konstrukce společného nepřítele a sdílený komunikační prostor sítě se tak podepsaly nejen pod úpadkem *MAI*. Pod dokumentem odsuzujícím

MAI byli podepsáni ideologičtí nepřátelé nebo aspoň skupiny, jejichž agendy byly ve vzájemném rozporu (například ekologové a odboráři), a v posledních letech můžeme sledovat konvergenci mezi diskurzemi a identitami těchto skupin. Když Laclau a Mouffe popsali v osmdesátých letech situaci levice poznamenané rozpadem klasických kategorií marxismu, dekonstrukcí a nástupem nových protisystémových proudů (ekologické hnutí či politika identity), přišli s konceptem radikální demokracie, která je hegemonickou artikulací plurality. Radiální demokracie vyžaduje aplikaci principu ekvivalence a autonomie. Síťová povaha globální občanské společnosti a její diverzita a artikulace se tomuto ideálu blíží. Postmoderní realita a alternativní globalizace si podaly ruce prostřednictvím sítě.

Médium jako poslán

Předcházející diskuze poukázala na paralely mezi technologickými a společenskými formami. Technologická forma komunikace má vliv na strukturu občanské společnosti a na její identitu. Jak již v roce 1964 poznamenal Marshall McLuhan, společnost nelze oddělit od současných technologických a mediálních forem. Pouze „technologický idiot“ se věnuje analýze mediálních obsahů bez ohledu na změny, které do společnosti vnáší samotná technologická forma média. Informační síť poskytuje gramatiku, ve které se globální společnost artikuluje. Síť, ve kterých se organizuje občanská společnost, narušuje spánek globálních elit podobně jako knižní jazyky vyrvaly bibli z rukou bohaté a latinsky mluvící katolické církve a vedly k nástupu reformace – celospolečenské proměny středověkého světa.

Ne každý souhlasí s McLuhanovým technologickým determinismem. Společnost a její dynamiku nelze vnímat jako pouhou funkci převládajících technologických a mediálních forem. Jednání a společenskou změnu, druhý pól společenskovedního spektra, nelze odvodit od technologické struktury, přestože nese její znaky. Síť se stala organizační estetikou digitálního

věku, jak poukázala Anna Tsing. Na individuální úrovni pomáhají vytvářet identitu a pocit, že jedinec je součástí vynořujícího se globálního procesu, což pomohlo vybudovat aliance přes hranice, kontinenty, ideologie, třídy či pohlaví. Konflikt mezi systémem a alternativou se proměnil prostřednictvím digitální revoluce a globalizace.

Globální občanská společnost bojuje za artikulaci sociální tváře v tvář neoliberalní hegemonii, která se snaží univerzální aplikaci ekonomické logiky sociálně vymazat a nahradit darwinistickou logikou trhu. Síť pouze přepsala gramatiku tohoto sporu, dodal by McLuhan.

Digitální věk poskytl systému a alternativě virtuální bitevní pole. Události se jakoby vynořují z virtuálu a zase do něho mizí, jak dokázaly protesty v Seattlu. Ke zděšení autorit se zde aktualizoval potenciál desítek tisíc lidí odhodlaných zablockovat další expanzi tržní mašinérie. Událost – aktuální, tady a teď probíhající a jedinečná – se obrací do svého virtuálního zrcadla sítě, ze kterých vzešla, prochází transformací, stává se legendou, až se nakonec znovu vynoří na povrchu: v Praze, v Porto Alegre, ve Washingtonu a naposledy v Hyde Parku.

V londýnském Hyde Parku se sešlo lidí mnohem víc než v Seattlu nebo v Praze. Celebrity se proměňovaly po pódiu za potlesku statisíců lidí a počet těch, kteří LiveAid sledovali na obrazovkách, šel do stamilionů. Stačí to však? Byl koncert LiveAid skutečným masovým přitakáním lepší globalizaci, nebo jenom uklidnil vágní pocit špatného svědomí mediální masy? Zůstává otázkou, jestli tato událost nebyla ve skutečnosti pohřbem alternativy, mediálním obrazem, který se rozplynul v kyberprostoru a politických ambicích Blairovy nové levice. Koncertu LiveAid nechybělo nadšení, chyběla mu opravdovost a hloubka, kterou komplexní rozvojová problematika vyžaduje. Je otázkou, na kterou odpoví až čas, nakolik se tato událost skutečně „udála“ a jaký vliv může mít na budoucnost Afriky. Ta stojí stranou objektivu a na rozdíl od jepičího života LiveAid bude vyžadovat dlouhodobou pozornost, zdroje a politickou vůli.

Ivo Bělohoubek

Pražský institut pro globální politiku

Literatura:

Arquilla, John, Ronfeldt, David. *The Advent of Netwar (revisited)*. RAND Corporation.

Bělohradský, Václav. 1999. *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*. Praha: GplusG.

Bělohradský, Václav. 2000. „Globalizace: Pokus o neapologetickou definici.“ *Literární noviny*, 4a, 11. 10. 2000.

Cardoso, Fernando Henrique. „Civil Society and Global Governance.“ *High Panel on UN-Civil Society*. <http://www.un.org/reform/pdfs/cardosopaper13june.htm#top>

Castells, Manuel. 2000. *The Rise of Network Society*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers.

Castells, Manuel. 1997. *The Power of Identity*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers.

Gilbert, Richard. 2000. *Globalization and the Emerging Power of Civil Society Organizations: Prospects for a Three-Sector System of Global Governance*, PhD Dissertation, South Carolina: Department of International Relations, University of South Carolina

Keck Margaret E., Sicking, Kathryn. 1998. *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Kees Breed. „Civil Society and Global Governance: Globalization and the

Transformation of Politics.“ In *Civil Society and International Development*, Amanda Bernard, et al., (Paris: North-South Centre of the Council of Europe & The Development Centre of the Organization for Economic Co-Operation and Development, 1998), s. 58.

Kobrin, S. J. Fall 1998. „The MAI and the Clash of Civilizations.“ *Foreign Policy*.

Laclau, Ernesto, Mouffe, Chantal. 2001. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.

McLuhan, Marshall. 1964. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw.

Joseph S. Nye Jr. 10. 1. 2003. „Propaganda Isn't the Way: Soft Power.“ *International Herald Tribune*. http://www.ksg.harvard.edu/news/opeds/2003/nye_soft_power_iht_011003.htm

Perlas, Nicanor. 1999. *Shaping Globalization: Civil Society, Cultural Power and Threefolding*.

Simmons, P. J. Fall 1998. „Learning to Live with NGOs.“ *Foreign Policy*, s. 82–97.

Tsing, Ana. August 2000. „The Global Situation.“ *Cultural Anthropology*, Vol 15, No. 3.

Walton, John, Seddon, David. 1994. *Free Markets and Food Riots: The Politics of Adjustment*. Cambridge: Blackwell.